

„Édes Anna én vagyok”

Kosztolányi és a freudizmus

Dr. habil. Arany Zsuzsanna előadása, Szolnok, 2026. március 30.

Sigmund Freud és a pszichoanalízis

Köztudottan **Sigmund Freud** (1856–1939) bécsi orvosprofesszor nevéhez fűződik a **pszichoanalízis**, mely irányzat a tudat és az tudattalan viszonyára vonatkozó pontosan körülírt felfedezések foglalta.

Idővel a **freudizmus olyan általános érvényű tanítássá vált, mely a társadalom fejlődését és viszonyait egyaránt az ösztönökből kiindulva magyarázza**, tehát az emberi tevékenység racionális alapindokait kérdőjelezi meg.

Nagyon erős irodalmi hatása főleg azzal magyarázható, hogy **a lélek mélyrétegeit vizsgáló elmélet** életünk ismeretlen területeire vezetett el, és **érzéseink, cselekedeteink addig homályos háttérét igyekezett megvilágítani**. Olyan jelenségeket igyekezett a tudomány nyelvére lefordítani, amelyeket **addig csak a művészetnek sikerült megközelítenie**. **Dosztojevszkij után Freud** inkább csak tudatosítónak tekinthető.

A felvilágosodás utáni korszak főként az ember időbeni fejlődését vizsgálta: a társadalomban és a természetben elfoglalt helyét, az itt lezajlott változások hatásait. **A modern lélektan azonban fordított a hagyományos perspektíván**, és a hatására született irodalom **már nem elsősorban az időbeni változást tükrözte, hanem az attól független erők egymásnak feszülését, az öt érzékszervünkkel nem mindig felfogható, de hatásukat gyakran éreztető törvényszerűségeket**.

„Egyáltalán nem vagyok a tudomány embere, nem vagyok sem megfigyelő, sem kísérletező, és nem is vagyok gondolkodó. **Alkatom szerint nem vagyok más, mint egy [...] kalandor, az ilyen embernek minden kíváncsiságával, merészségével, makacs kitartásával.**” (Sigmund Freud)

Freud eleinte **Párizsban** tanulmányozta a hipnózist, a hisztériát és az epilepsziát, **Jean-Martin Charcot pszichiáter** nyomán. **Ekkor kezdte el kidolgozni korszakalkotó elméletét**. **1899-ben jelent meg *Álomfejtés* című műve**, melyet idehaza is gyorsan megismertek; 1901-ben *A mindennapi élet pszichopatológiája*, mely alapján a „**tudattalan létezése feltételezi, hogy a személy kettős, ellentmondásos lelki struktúra**, karakterünk e kettősség, e törés mentén alakul ki. **Amivé alakulunk, személyünk ellentmondásos kettősének konfliktusából fakad**. Arra törekszünk, hogy **kiegyezzünk e két rész ellentmondásaival**. A lelki betegség esetén ez **nem sikerül**, ezáltal betekintést nyerhetünk a lelki működés szokásos esetben láthatatlan, eredeti mechanizmusába.” (<https://www.zsidokivalosagok.hu/sigmund-freud/>)

Az 1939-ben Londonban elhunyt **Freud professzor művésznak is tekinthető**, miután írásait **irodalmi szintre emelte**, szövegeit **eredetiség, élményszerűség jellemezte**. **A pszichoanalízis nemcsak új tudománnyá, hanem kultúrává, sőt divattá is vált**. Freud munkáinak legtermékenyebb **magyar fordítója a tanítványa, Ferenczi Sándor** volt, akit a magyar **pszichoanalitikus iskola legfőbb alakjaként** jegyzünk, és **számos nyugatos íróval is szoros kapcsolatot ápol**t.

Freud egyik legtöbbet hivatkozott, *Bevezetés a pszichoanalízisbe* című műve **előadássorozat formájában íródott**, s célja, hogy **közérthető módon bemutassa a pszichoanalízis alapelveit**,

módszereit és főbb fogalmait. Utóbbi fogalmak közé tartozik pl. a napjaink köznyelvi fordulataiban is gyakran használatos **freudi elszólás**, az **álommunka** és az **álomelemzés**, ami **előtte tudománytalan tevékenységnek** számított; a **tudattalan ösztön-én (id)**, a **tudatos én (ego)** és a **felettes én (superego) hármasa**, az **elfojtás** és a **libido** fogalmai stb.

Freud szerint a **neurotikus tünetek tudattalan belső konfliktusok és elfojtott vágyak következményei.** Miután ezek a belső konfliktusok és rejtett vágyak a tudat számára elfogadhatatlanok, **az általuk generált pszichés energia külön utat keres magának.** A neurotikus tünetek tehát nem véletlenszerűek és nem is testi eredetűek, hanem a **lelki konfliktusok leképeződései.** Egy-egy testi/neurotikus tünet mögött tehát **elfojtott vágy vagy érzelem húzódik meg**, és mivel ez a tudat számára elfogadhatatlan, **áttételes módon, szimbolikusan jelenik meg.**

Freud hangsúlyozza, hogy a **pszichoanalízis (mint terápia) célja nem csupán a neurotikus tünetek megszüntetése, hanem a tudattalan tartalmak tudatossá tétele.** A **pszichoanalízis nem pusztán terápiás módszer lesz, hanem világszemléletként is,** Freudnál tehát a **pszichológia és a filozófia határán** mozgunk.

Ha pedig **művészeti írásait** is számításba vesszük, akkor bizonyos **irodalomelméleti és esztétikai irányt** is felfedezhetünk munkásságában. **Nemcsak a világirodalomra gyakorolt jelentős hatást, hanem a magyar irodalomra is, sőt személyes kapcsolatokat ápolt magyar írókkal,** nem utolsósorban Ferenczi Sándoron keresztül.

[Kosztolányi és a freudizmus 1.: „A lélekelemzéssel már kora ifjúságomban megismerkedtem”](#)

Hiába járt **1904–1905** táján Kosztolányi Dezső a **Bécsi Egyetemre**, ekkoriban még sehol sem említi Sigmund Freudnak a nevét. **Nyomtatásban elsőként a vele kortárs osztrák költőről, Rainer Maria Rilkééről szóló tanulmányában utal rá** (*Nyugat*, 1909. szept.), az 1910-es évektől pedig egyre többször hivatkozza.

„A lélekelemzéssel már kora ifjúságomban megismerkedtem” – nyilatkozta az író már 1935-ben. Tudjuk, hogy **indulásakor egy ideig *A Hét* című modern irányt képviselő irodalmi hetilapnál dolgozott**, ahol kapcsolatba került **Décsi Imrével, a Schwartzter-szanatórium orvosával is.** **1923-ban** így emlékezik vissza:

„Hajdanta, közös, boldog fiatalságunkban ő volt az irodalmi orvos, tanácsadója, doktora azoknak, kik egy modern hetilap köré sereglettek. Délelőtt fehér köpenyben dolgozott a kórházban, a tudomány szigorú elvei szerint. Délután azonban eljárt közénk, a vágni való szivarfüstbe, egy kávéházba. Itt folytatta rendelését.” (Kosztolányi Dezső: *Egészség*)

Décsi a pszichoanalízis hazai híveinek legkorábbi képviselői közé tartozott, aki 1907-től folyamatosan **közölte tárcáit *A Hétben***, melyekkel **Freud és Jung tanait** kívánta a hazai közönséggel megismertetni.

Nem kizárt, hogy Kosztolányi nem tőle, hanem Csáth Gézától tudott a pszichoanalízisről, aki a **Moravcsik-féle klinikán** szerezte értesüléseit. **Az író unokatestvérének naplója azonban csak 1910 februárjában tudósít Jung olvasásáról.**

[Kosztolányi és a freudizmus 2.: interjú Ferenczi Sándorral](#)

1918 áprilisában Kosztolányi a *Pesti Napló* című, Hatvany Lajos báró tulajdonában lévő napilap irodalmi mellékletének, az *Esztendőnek* volt szerkesztője Karinthy Frigyessel és Tóth Árpáddal közösen. Ebben a kiadványban látott napvilágot **Ferenczi Sándorral készített**

interjúja, mely egyértelműen bizonyítja: **Kosztolányit erőteljesen foglalkoztatta a freudizmus.**

Érdeklődését mutatja még, hogy részt vett 1918. szeptember 28–29-én az MTA dísztermében megrendezett V. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson, ahol Budapest szellemi és politikai elitjének tagjai is megjelentek. Sigmund Freud pedig nem csak eljött, de előadást is tartott, míg Ferenczi főreferensként *A háborús neurózis némely típusáról* című értekezését tárta elő.

Az *Eszkendőben* megjelent beszélgetés elején Kosztolányi az országot jellemző általános kiábrándultságról szól, a forradalmat pedig „a háború gonoszabb fajtájaként” határozta meg. Noha az író volt kérdező szerepben, mindez nem tartotta vissza attól, hogy saját meglátásait is kifejtse az interjú során. Ferenczivel főként az emberi természet mélyén rejlő állati kegyetlenségről beszélgettek, ami összefüggésbe hozható többek között Freud *Gondolatok a háború és a halál idejére* című 1915-ös esszéjével, melyet a bécsi tudós fél évvel az első világháború kitörése után írt:

„Ki okozta a háborút? Habozás nélkül felelhetünk: az emberi természet. Az is tartja fenn, minthogy még mindig szüksége van rá és nagyon szívósan akarja. [...] Maga a háború ma újra a régi, az antik, az őszintén kegyetlen. [...] A kemény és kegyetlen hadviselést tartom egyedül őszintének.” (Kosztolányi Dezső: *Orvosi konzílium. Dr. Ferenczi Sándor ideg orvos nyilatkozik a háború és béke kérdéséről az Eszkendő olvasóközönségének*)

Kosztolányi merészen az orvos-pszichiáternek szegezte azt a kérdést is, miszerint **ha az ember ennyire kegyetlen és önző, mint amilyenek a világháborúban és a forradalmakban mutatkozik, mit jelent vajon a „béke őszinte barátainak jajveszékése”**. A felettes én és a pusztító ösztön-én összetett kérdéskörével foglalkozó Ferenczi válaszában kifejtette:

„a mai emberi »kultúra« csak ingatag álhumanizmusra épül. [...] A legkülönbébb eszményi áramlatok, nemzetiségi, imperialisztikus, szociálistikus, anarchisztikus egyoldalúságok, melyek szembekerülnek egymással és háborúkat, vagy [...] forradalmakat hoznak létre. [...] ha valaki letagadja az ösztöneit, akkor két egymással ellentétes ember fejlődik ki az egyénben. A hazug jóság alatt tombol az ösztönök vulkánja.” (Kosztolányi Dezső: *Orvosi konzílium. Dr. Ferenczi Sándor ideg orvos nyilatkozik a háború és béke kérdéséről az Eszkendő olvasóközönségének*)

Kosztolányi és a freudizmus 3.: a morfinista Csáth és a pszichoanalízis

Köztudott, hogy Kosztolányi unokatestvére, az író, pszichiáter, zenész és képzőművészeti ambíciókkal is bíró Csáth Géza 1919-es tragikus halálát a morfinizmus okozta. Kosztolányi a közös orvosbarátokkal mindvégig próbálta megmenteni őt, több esetben elvonókúrára akarták rábírní, sikertelenül.

A levelezésekből kiderül, hogy 1916 tavaszán arra is gondoltak, hogy Csáth menjen az osztrák fővárosba, ahol egyenesen egy Freud professzor által vezetett elvonókúrán vegyen részt. Noha Kosztolányi ellentmondásosan viszonyult a bécsi tanár tanaihoz, nem tagadta azok fontosságát és hatását, s Csáthtal együtt eleinte ő is hitt a pszichoanalízis gyógyító erejében.

A Freud által vezetett kezelés ötlete azonban ellentmondásos. Kőváry Zoltán pszichológus állítása szerint mindez „azért is tűnhet különösnek, mert Freud valószínűleg sosem vezetett ilyen jellegű gyógykezelést, a súlyosan regresszív állapotokkal szemben pedig [...] kifejezett averziója volt.”

A hosszas, több éven át tartó próbálkozások ellenére **az elvonókúra terve tehát nem sikerült, Csáth pedig 1919. szeptember 11-én** (miután nem sokkal korábban végzett feleségével is), túladagolván magát, **öngyilkos lett. Végakarata** az volt, hogy **Kosztolányi írjon egy könyvet a tragédiájáról**. Az író *Mostoha* címen **tervezett regényt**, illetve színművet írni, melyben – **freudista alapon** – a **gyerekkori traumákra** helyezte volna a hangsúlyt. Munkájának azonban mindössze **töredékei maradtak fenn**. A **pszichoanalízissel való foglalkozásra** utal többek között az a jelenet is, amikor a **regényben szereplő mostohaanya fölkeres egy terapeutát, s a szoba falán Freud portréja lóg**.

Kosztolányi és a freudizmus 4.: analitikus barátságok, látogatások a „bolondok házában”
Kosztolányi Ferenczi Sándor mellett többek között **Hollós István híres pszichiáterrel és elmeorvossal is kapcsolatban állt**. Nyelvi tanácsadóként ő **javasolta pl. a freudi „Es” fogalmat „ősvalami”-ként fordítani**.

Az író zemélyes ismerőse volt **az osztrák Julius Wagner-Jauregg** is, a korszak talán legjelentősebb pszichiátere, későbbi Nobel-díjas, akinek a **klínikájára is bejáratos** volt Kosztolányi.

Az író **élénken foglalkoztatták a különféle devianciák is, az elmebetegségek változatai**, így nem meglepő, hogy **jegyzetei között sok az elmebetegekről készült szöveg**. **Hollósón keresztül a lipótmezei „Sárga Házban” is látogatást tehetett**, miután barátja ott lett vezető főorvos a háborút követően. Sőt, egy halála után megjelent szöveg arról is értesít, hogy **egyik debreceni tartózkodása alkalmával, 1928 tavaszán, ugyancsak útba ejtette az ottani klínikát**. Ezenkívül **fennmaradtak olyan levelek is, amelyeket ápoltak írtak Kosztolányihoz, köztük szerelmes levelekkel**.

Kosztolányi és a freudizmus 5.: Ádám pszichés zavarai

Bár **az író sosem beszélt róla nyilvánosan, fia mentális, pszichiátriai jellegű betegsége** érintette a legérzékenyebben. **Kávéházi körökben** pletykálták akkoriban az alábbiakat:

„Hogy Ádám fiúk – aki kiváló agyú, érdekes, eredeti tehetségű gyerek volt – úgy elferdült, annyira életképtelenné vált szegény, a rossz nyelvek szerint (és ezek a rossz nyelvek, ne tagadjuk, részben a szüleim voltak) Kosztolányiék freudista nevelési elveinek volt köszönhető. Sokat olvastak arról, hogy a kicsinyekben milyen torzulásokat okoznak a korai gátlások, titkok, szorongások. Tehát amikor Ádám négy- vagy öt éves lett, úgy vélték, elérkezett az ideje felvilágosítani. Behívták a fürdőszobába, és a kádban ott álltak mindketten meztelenül. Amitől Ádám úgy felvilágosult, hetekig csak kukorékol.” (Karinthy Ferenc)

A házaspár ismerhette **Freud leghíresebb eseteinek egyikét**, az 1909-ben megjelent *Egy ötéves fiú főbiájának analízise – A kis Hans* című esetleírást, amiben a **professzor a korai felvilágosítás mellett érvelt**.

Ádám magatartásbeli problémáiról és a szülők zavart viselkedéséről azonban **mások is beszámoltak**. **Gyergyai Albert például Thomas Mann egyik budapesti látogatása idejéből** – amikor Kosztolányiékkel együtt hivatalos volt a német író tiszteletére adott ebédre – a következőket jegyezte föl:

„Én az asztalnál [...] serdülő fiúk mellé kerültem, s emlékszem, mikor unszoltam a fiút, hogy egyen, az anya rám szólt az asztalon át: hagyjam, mondta, »a melankólia és a neuraszténia sápadt gyermekét« (ezek saját szavai voltak). Kosztolányi, mint máskor is, elragadó volt, jókedvű, szellemes, folyékonyan raccsolt németül.” (Gyergyai Albert)

Kosztolányi Dezső fia érdekében igyekezett a legjobb orvosokat fölkeresni, ezért nemcsak Budapesten, hanem Bécsben is tájékozódott. Feleségével fölkeresték Sigmund Freudot, akitől az író annak idején Csáth Géza számára is segítséget remélt. Előfordulhat, hogy a hetvenéves mestert kétéves csúszással üdvözlő költemény szintén ebből az apropóból született:

Kosztolányi Dezső: Freud. *Nyugat*, 1928. márc. 16., 419.

A pszichoanalízis atyjához **Ferenczi Sándor ajánlotta be őket 1928 májusában**, de minden jó szándéka ellenére **mindössze egy udvarias és elutasító válasz érkezett** Bécsből:

„Nem hozhatott volna számomra erősebb ajánlást, mint a dr. Ferencziét. Június 24-e sajnos olyan időpont, amikor nem áll módomban vendéget fogadni. Nem tudom, hol leszek akkor, talán németországi utazáson.” (Sigmund Freud ismeretlen levele Ilona v. Kosztolányinak, Bécs, 1928. jún. 10.)

Végül az osztrák **Rieder doktorral** sikerült megállapodni, de **az író Ádám állapotát illetően pesszimista maradt**. Minderről egy másik levelében számolt be a **Georg Groddeck ideggyógyász szanatóriumában kezelt Füst Milánnak**:

„Fiam külföldön, én itthon, változóan: leverten és tűrhetően. Örülni semminek sem tudok. Tegnap Ferenczivel és Hollósékkal mulattunk, cigányzene mellett. Ezt énekeltem, hangosan: »Rámás csizmát visel a babám...« Szép lehettem.” (Kosztolányi Dezső levele Füst Milánnak, Budapest, 1928. jún. 8.)

Művészet és lélekelemzés viszonyáról Kosztolányi mindvégig szkeptikusan vélekedett, noha a freudizmus szellemi-kulturális forradalmát elismerte. Ugyanakkor **még halálos betegen sem akarta magát analízis alá vetni**:

„Lepecsételt levélként jöttem a világra, és úgy is akarok eltávozni innen – mondogatta. Csakhogy ő [...] vallott önmagáról. [...] egyszer nevetve, tréfálkozva azt mondta nekem: »Tudod, ha Freuddal vitatkoznék, és alulmaradnék a vitában, nekem még mindig maradna egy utolsó érvem ellene. Azt vethetném felé: Maga zsidó.«” – emlékezik vissza Kosztolányi Dezsőné, akit Freud tanítványa, Ferenczi még asszisztensének is fölkerített, egyik eseteleírását pedig a bécsi orvosprofesszor is kamatoztatta *Totem és tabu* című munkájában.

Az *Édes Anna* című regény keletkezéstörténete

Az **1926 karácsonyára megjelent regény alapötletét** Kosztolányi Dezsőné adta:

„Egy téli vasárnap délután a szobája díványán heverésztem, ő pedig az íróasztalnál ült, cigarettázott és dolgozott. [...] a lány nincs idehaza, mégis nekem kell megcsinálnom azt a kávé s ki tudja, még hányszor ma délután. [...] Arra gondoltam, milyen jó volna egy olyan cselédlányra szert tenni, aki sohase megy el vasárnap délután s aki, mint valami gép, egyéni életének és kívánalmainak legkisebb jele nélkül, mindig mindent tökéletesen elvégez. Eszembe is jutott egy lány, [...] a házunkkal szemközt lakó színészházaspár Anna nevű mindig szelíden, engedelmesen mosolygó, hazulról soha el nem járó szlovák cselédje. [...] felvillant bennem az a gondolat, hogy ilyen leányt nem mernék a házamban tartani, mert aki ennyire öntudatlan, az éppen öntudatlanságában, valami rémült cselekedetre képes.

– Te, egy novellatéma jutott eszembe – szóltam. – Egy tökéletes cselédlány, aki végül is meggyilkolja a gazdáit. [...] Kosztolányi] Másnap azután mindjárt hozzá is fogott a novella

megírásához s a novella nőtt-nőtt és valami nagyszerű lett belőle.” (Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*)

Az *Édes Anna* első kiadása a **Genius Könyvkiadó gondozásában jelent meg**, de a munka több kiadást is megért a szerző élete folyamán: **1929-ben és 1936-ban**. A **kötetbeli megjelenések előtt azonban folytatásokban** (1926 júliusa és novembere között) már a *Nyugatban* is olvashatta a közönség. Ha összevetjük ezeket a változatokat, kiderül: **Kosztolányi időközben változtatott a szövegen**.

Gellért Oszkár visszaemlékezése alapján a folyóiratbeli közlés megkezdése előtt az író fölolvasta a művét neki és Osvát Ernőnek (aki szintén a *Nyugat* egyik frontembere volt), „harsányan s elfúlva, **olykor-olykor a zokogással** küzdve. Ilyenkor kifutott a szobából, s mi szótlanul és meghatottan vártuk, míg lecsillapodva visszatér”.

Cselekmény

Az összesen **húsz fejezetből álló mű egy gazdáit meggyilkoló cselédlány történetét** dolgozza fel. A *Pacsirtától* és az *Aranysárkánytól* eltérően **ezúttal nem Sárszeg, hanem Budapest** adja a cselekmény helyszínét: **Krisztinaváros**, ahol köztudottan **Kosztolányi élt és alkotott**.

A balatoni származású **Annát Ficsor házmester ajánlja a gyermektelen Víz házaspár figyelmébe**, s a fiatal lány valóban kifogástalan háztartási alkalmazottnak bizonyul, hisz **mindent elvégez, mindenre bólint**, soha nincs egy szava sem.

„A gép, az embergép végzi a maga munkáját napról-napra” – nyilatkozta címszereplőjéről Kosztolányi, akinek szóhasználata Karel Capek 1924-ben bemutatott *R. U. R.* című utópisztikus színművére is utalhat. Miután a cseh szerző művét épp a regény megírása idején fordította, előfordulhat, hogy ez a munka is hatott rá.

Az **elgépiesedett létmódban vegetáló lány** életébe váratlanul betoppanó **Jancsi úrfi**, Vízycék unokaöccse hoz némi színt. Elcsábítja, és teherbe ejti, de **a számára komolytalan kaland következményeiért már nem vállalja a felelősséget**. Keserű orvosságot szerez Annának, hogy elvetéljen. **A cselédlány sokáig nem találja helyét**, a hétköznapi zajlanak tovább, sőt még egy házasság lehetősége is fölsejlik előtte. **A Víz Kornél helyettes államtitkári kinevezését követő estély utáni éjszakán azonban Édes Anna brutálisan meggyilkolja a házaspárt**.

Szefűszegtől az éterig – ihletforrások

Az *Édes Anna* népszerűségét mutatja a **megjelenést követő számos interjú és nyilatkozat**, melyekben Kosztolányi ihletforrásairól is beszámol, illetve a **celédlány lehetséges modelljeiről**, sőt sokat elárul alkotói módszeréről is:

„Elsősorban és feltétlenül el kell szívnom naponta 40 cigarettát, ha dolgozom. Erős cigarettákat. De ott áll még erre a célra az íróasztalomon tíz különféle színű üvegecske, különféle illatokkal. [...] Ezeket az üvegeket szagolgatom, ha erősebb hangulatra van szükségem. [...] Az »Édes Anna« című regényem írásánál például, a szerelmi fejezetnél a szefűszegest szagolgattam, míg az utolsó fejezetnél, amelyikben a gyilkosság történik, az éteres üvegre került a sor.” (Kosztolányi Dezső)

Egy későbbi esszéjében **további ihletforrásról** is beszél, mely **a regény előtt álló imaszöveg** szerepeltetésével hozható összefüggésbe:

„az Édes Anna írása alatt – nem tudom miért – mindig a temetési szertartás latin verseit

mondogattam és énekeltem. [...] Ez volt az alaphangja. A főséges, ókori versekből merítettem erőt.” (Kosztolányi Dezső)

A korábbi regényekhez hasonlóan az *Édes Anna* esetében sem zárhatók ki az életrajzi vonatkozások. Kosztolányi Dezsőné szinte mindegyik szereplő valóságbeli megfelelőjét néven nevezi, egyszerűsítve élet és mű egyértelmű megfeleltetéseknél jóval bonyolultabb kölcsönviszonyát:

„Jancsi alakját egy rokonukról s kissé önmagáról mintázta. [...] Moviszter alakjában is önmagára gondolt, meg két másik barátunkra, egy kitűnő idegorvosra s egy kedves, emberséges gondolkozású iparoktatási főigazgató barátjára. A Moviszter és Druma neveket kisfiúnk találta ki, amikor még egészen apró volt.” (Kosztolányi Dezsőné)

„»Édes Anna« cselédkönyvét íróasztalom fiókjában őrzöm. Minderre csak munka közben, vagy azután jöttem rá, mikor alakjaim már a lelkemben is éltek” – vallotta Kosztolányi a *Nyugat* körkérdésére válaszolva. Egy 1928-as nagyinterjúban pedig még több részletet elárul:

„még nem is volt egészen kész a regényem, amikor egy ügyvéd, aki hallott készülő regényemről, eljött hozzám s elmondott egy kommün utáni esetet, amely éppen úgy történt meg, ahogyan megírtam. Itt van a cselédkönyve a fiókomban. Tudja-e, hogy ezt is Annának hívták? Megdöbbenő! [...] Hányszor találkoztam szomorú szemű cselédleányokkal és önkéntelenül ötlött belém a kérdés: »miért nem öli ez meg a gazdáját?«” (Szombathy Viktor: *Kosztolányi Dezső a szépnek s az emberinek akart hirdetője lenni körútján s nem a napipolitikának. Vasárnap délután Kosztolányiéknál*)

A történetet az író később a *Hogy születik a vers és a regény?* című esszéjében elevenítette fel, amikor a valós élettapasztalat, a tudatalatti folyamatok, valamint a tudatos alkotás közötti rejtett viszonyokat elemezte. Ekkor a regény befejezése utáni időszakra tette az ügyvéd jelentkezését, s utalt azokra a napi hírekre is, amelyek cselédleányok által elkövetett bűnügyekről tudósítottak:

„Nyilván én is sokszor olvastam az újságokban megjelenő kis napi hírt, mely arról szól, hogy egy jó cseléd »minden ok nélkül« agyonverte jó gazdait. Regényem megjelenése után tényleg levelet kaptam egy budapesti ügyvédtől, aki nem kis ámulatomra azt közölte velem, hogy Édes Anna tényleg él, ő védte azt a cselédleányt, aki gazdáját baltával ölte meg, ezt is Annának hívják, Schmidt Annának s most a márianosztrai fegyházban raboskodik, akár az én hősnőm. Ez csak véletlen lehet.” (Kosztolányi Dezső: *Hogy születik a vers és a regény?*)

Mindennek ellenére több forrás sejteti, hogy *Édes Anna* legfőbb modellje Kosztolányi Keresztes Bözsi nevű cselédleánya volt, akivel az író intim viszonyba keveredhetett, a Jancsi úrfival kapcsolatos epizód tehát akár önéletrajzi szöveggént is olvasható.

Kosztolányi még halálos betegen is meglátogatta az akkor már külön élő férjes asszonyt. Márai Sándor – aki szintén a Krisztinaváros lakója volt, s az ő házmesterükhöz ment feleségül később a cselédleány – a következőkre emlékszik vissza:

„Amikor [Kosztolányi] elhaladt a házunk előtt, a házmesterlakásba tért be. Itt leült, kalappal fején, nyakában a körbehajtott kendő, hóna alatt az irattáska. Így ült, néha órákon át. [...] A konyhaszagú szobában a házmester lakott a feleségével. A házmester lakatos volt. A felesége sudár, dunántúli asszony. A házmester magyar nemes volt, Tisza-parti paraszt, hisztérikus. Nem tudta letenni az ipartestületi vizsgát, nem tudott vízvezetékyszerelő iparigazolványt szerezni. Ez

volt a gyermektelen házaspár nagy bánata. Kosztolányi vigasztalta. Időnként felkereste a vizsgabizottság tagjait, átnyújtotta nekik új könyvét, melybe meleg ajánló sorokat írt, így iparkodott protekciózni. De a házmester mindig újra megbukott a vizsgán. [...] amikor Kosztolányi meghalt, elköltözött feleségével vidékre. [...] Ez az asszony volt Édes Anna modellje. És a ház, ahol a regény játszik, a mi házunk volt. Kosztolányi ritkán ment el a ház előtt, hogy – jövet vagy menet – be ne térjen a házmesterékhez. [...] Milyen magány, belső számkivettség elől menekült a házmesterlakásba? [...] csak a házmesterék lakásában érezte igazán jól magát.” (Márai Sándor: *Föld, föld!... Emlékezések*)

Édes Anna alakja esetében bizonyára **nem a Bözsivel való egyértelmű megfelelésről** – amit leginkább a gyilkosság motívuma zár ki –, **hanem több, egymástól időben és térben eltérő benyomás összeállításáról van szó.**

„Hívasson meg egy szeánszra” – anyaggyűjtés

Ahogy az azt más műveinél tette, **az író az Édes Anna munkálatai során is igyekezett utánajárni néhány kérdésnek. 1926 februárjában fölkereste Domokos László gnosztikus író, s arra kérte, vigye őt el egy szellemidéző szeánszra.** Bár fiatalon részt vett spiritiszta összejöveteleken, **az Édes Anna** vonatkozó jeleneteinek megírása idején **szertette volna fölleveníteni emlékeit:**

„Igen tisztelt barátom, ismerőseimtől hallottam, hogy ön komolyan foglalkozik a spiritizmussal, vagy érintkezik olyan körökkel, melyek ezt művelik. Hálás, nagyon hálás lennék önnek, ha egy séance-ra bejuttatna. Fiatalabb koromban sok spiritisztával érintkeztem, de azóta a kapcsolat megszakadt közöttünk. Most akkori tapasztalataimat szeretném ellenőrizni, nem a nyilvánosság, hanem önmagam számára. Ha tehát igazán kedves óhajt lenni hozzám, hívjon vagy hívasson meg egy séance-ra, akármikor és akárhová. Ígérem, nem leszek túlságosan a terhükre.” (Kosztolányi Dezső levele Domokos Lászlónak, Budapest, 1926. febr. 10.)

Az *Édes Anna* című regényben előforduló **szellemidézés-leírások** tehát azt is tükrözik, hogy **a szerző tapasztalatokkal rendelkezett a szeánszokat illetően.** A VIII. fejezet végi jelenetben például **Vizyné meghalt kislányával szeretné fölvenni a kapcsolatot,** de az író másik közismert művének, **az Aranysárkánynak a záró fejezetében is szerepet kap a szellemidézés motívuma,** amikor Hilda faggatja apját a túlvilágról.

Bár **Kosztolányi nem volt spiritiszta,** annyi valószínű, hogy **élete több szakaszában nyitottan fordult az újgnosztikus tanok felé,** melyek erősen meghatározták a korszak mindennapjait is.

Freudizmus és az „új emberszemlélet”

Kosztolányi **egy interjúban a könyv lélektani vetületéről is szót ejtett.** Ekkor fogalmazta meg, hogy **nem végzett külön pszichoanalitikus előtanulmányokat, hanem ösztöneire bízta magát,** ami persze **nem függetleníthető a freudi tanításoktól sem.** Gondolatmenete **a hitbéli ráhagyatkozás és/vagy sorsselfogadás kérdéskörét** ugyancsak érintette:

„Az ember belemélyed az előtte lepergő életbe, és látás közben tudja meg, hogy mit akar mondani. Sem regénynél, sem versnél nem szabad előzetes programot alkotni. [...] Amit a psycho-analitikus nem tud kioldani: azt érdemes csak megírni. Az igazi művészet az, ami a vallás: ahol imádkozni kezdünk, ott kezdjük csak írni. Az igazi művészet Isten kezéből való és hivatása: a megoldhatatlan problémák, az emberek között levő bonyolult viszonyok észleltetése.” (Kosztolányi Dezső)

Több ízben szóba került az ún. új emberszemlélet, melynek ábrázolására az író törekedett. Ez alapján nem ragadható meg a valóság önmagában, minden egyes jellem csak a másik – nem egy ízben torzító, de mindenképp szubjektív – tükrén keresztül mutatkozhat meg. A karakterek nem létezhetnek külön-külön, hanem pusztán egymásban, azaz „igazán csak egymás képzeletében élnek.” Kosztolányi a regényt olyan tükörszobához hasonlítja, „ahol minden alak száz és száz változatban rémlik.” Mindennek következményeként az igazság és az emberek önmagukban való – szubjektív pillantásoktól független – jelleme megismerhetetlenné, sőt bizonytalanná válik.

Az *Édes Annában* megjelenő erkölcsiség öskeresztény jellegéről is szólt az író a *Nemzeti Újságnak* adott interjúban. Az emberek egymásban létezésének – és önmagukban való észlelésük lehetetlenségének – említésén túl a szeretetet nevezte meg összetartó erőként, minek alapján kétféle rendet tételezett, egy társadalmi és egy krisztusi:

„Az embereket úgy lehet megmenteni és boldoggá tenni, ha szeretjük őket. A regény szereplői jó emberek a társadalmi rend szempontjából nézve. De nem a krisztusi gondolat értelmében véve jók. Ezért kell bűnhődniük. A regényemben öskeresztény kicsengés van. A mottója a katolikus halotti ima: a *Circumdederunt*. [...] A lelkek közösségéről van itt szó [...] És aki ez ellen a közösség ellen vét: az már itt, e földön, pokolba jut.” (Kosztolányi Dezső)

A regény kritikai visszhangja – freudista olvasatokkal

Kosztolányi regényei közül az *Édes Anna* váltotta ki a legjelentősebb kritikai visszhangot. A kötet megosztotta a bírálókat, akik elismerték a témaválasztás fontosságát, a tárgyilagos, ugyanakkor eleven ábrázolás művészi értékét, de hiányolták a gyilkosság indokát és furcsállották Kosztolányi önszerepeltetését a záró fejezetben. Sokan úgy vélték: naturalista regényről van szó.

Ignotus a *Magyar Hírlapban* szólt a műről, mikor annak közlése még be sem fejeződött a *Nyugatban*. Érvéle érinti a freudi olvasat lehetőségét is:

„Az ember-állatban benne a vágy, hogy szolgáljon, s benne a düh, ha szolgálnia kell. [...] benne a lázadás az úr ellen. Ambivalencia, mint a dicső Freud mondja, Ödipus-komplexum, mely kezét csókol és kézzel gyilkol. [...] a falusi ember más állatfajta a városihoz képest, s kész a végzetdráma, ha ez a faji különbség, mint a cselédi szolgálatban, szociális ellentéttel kereszteződik [...] az van ebben a regényben: nem elmondva, nem kimondva, sőt az a művészete, hogy szóval sem illetve, de olyan érzékletesen megtörténtetve, hogy szinte szagát érzi az ember”. (Ignotus: *A kis szolgáló*)

A *Napkeletben* **Dóczy Jenő** pszichopatologikusnak minősítette Anna gyilkosságát, s a művet freudista hatást mutató kísérleti regényként határozta meg, mely meglátása szerint a francia szürrealistákat követi a tudatalatti borzalmak megragadásával.

Míg **Németh Andor** a naturalizmus meghaladásaként értékelte Kosztolányi teljesítményét, **Kodolányi János** példázatként olvasta a szöveget, megállapításával befolyásolván a későbbi értelmezéseket is.

Németh László író és esszéista „gyilkossá vált tudattalanról” beszélt, valamint felteszi a kérdést: „szabad volt-e ennyire a sötétben hagyni azt a lelki réteget, amelyben a regény voltaképpen történik, elhallgatni az összeadást s egyszer az összeggel robbanni ki?” A kritika egy része tehát úgy vélte, hogy a lelki történés nem kellően megalapozott.

Jóval később, 1998-ban írja **Lengyel András** szegedi irodalomtörténész az alábbiakat, ismét

a regény freudista olvasatával kapcsolatban:

ÚJDIA! „A [...] kérdésre – miért gyilkolt Édes Anna? – könnyűnek látszik a válasz. Mert Édes Annát így »mozgatta« az író. Édes Anna ugyanis, mint tudjuk, regényhős, egy fiktív történet szereplője, nem »valóságos« személy, hanem irodalmi konstrukció. A gyilkos tehát maga az író, Kosztolányi Dezső. Ez a magyarázat azonban bármennyire is kézenfekvő, csupán féligazság; a szöveg ugyanis – ahogy a ma divatos metafora állítja – önmagát írja;” (Lengyel András: *Miért gyilkolt Édes Anna? A pszichoanalízis mint regényszervező elv*)

Kosztolányi regényében egy térben és időben körülhatárolt, pszichoanalitikailag tökéletesen értelmezhető lelki determinációt, azaz okhálózatot ír le. Az író egyébként többször is foglalkozott szabad akarat vs determináció kérdésével, mint pl.:

„Van-e szabad akarat? Mint művelt ember meg vagyok győződve, hogy nincs. [...] mindnyájan okhálózatban mozgunk: hajlamainkat, cselekedeteinket végzetes erők határozzák meg pontosan, s csak annyiban emberi értékek, amennyiben ilyenek, amennyiben szeretetünknek, gyűlöletünknek alapja is van.” (Kosztolányi Dezső)

„A lelki determinációnak ez [...] totális zártsága a freudi pszichoanalitikus elmélet alighanem legfontosabb, minden további tételt generáló előföltevése.” (Lengyel András)

A regényíró mintája Ferenczi Sándor elgondolása lehetett, aki minden lelki történet szoros determináltságáról beszélt. Kosztolányi szerint Édes Anna tette mögött az „egész ember” volt ott „teljes életével”, így a tettet az „egész ember” mint összetett és sokszor logikátlannak tűnő szerveződés magyarázza. Ugyanakkor Anna személyisége kettősséget is mutat: a tökéletes felettes-ént, mintás cselédszerepet; és az ösztön-ént, mely számára a Víznyázspár magatartása elfogadhatatlan.

Anna tehát nem a kámforszag kiváltotta ösztönös irtózás miatt gyilkolt, motivációja ennél összetettebb volt: „az a szociális reláció, amelyben Anna mozog, s amelyből nem lehetséges kilépnie, lehetetlenné teszi, hogy egészséges ösztöne szerint cselekedjék.” (Lengyel András)

A freudi koncepció rejtett szociálpszichológia is: az ösztön-ént korlátozó felettes-én eredendően szociális természetű. „Önmagára találás és megsemmisülés – ez Anna tragikus paradoxona.” (Lengyel András)

„Szerelem a vádlottak padján” – az Édes Anna színpadi változata

Kosztolányi 1935 végén, utolsó nagy szerelmének, Radákovich Máriának szóló levelében említette először, hogy dolgozik a mű színpadi változatán:

„Tervezgetem a darabomat, az Édes Annát, s újra elolvastam regényemet, mindig arra gondolva, hogy hathatott rád egy-egy mondata. [...] Semmit se felejték el. Amint nem felejtettem el Édes Anna egyetlen mozdulatát sem, évek, évtizedek múlva, azonképpen nem felejttem el ezt a pillanatot, amikor itt sebbel-lobbal beszélek hozzád, s már együtt van bennem minden”. (Kosztolányi Dezső levele Radákovich Máriának, Tátraszéplak, 1935. dec. 13.)

Az Édes Anna színpadi változatának elkészültét nemcsak Kosztolányi halálos betegsége lassította, hanem a Radákovich iránt föllobbant szerelem is. Mindez meglátszik a regény átdolgozásán, hiszen a drámában jóval hangsúlyosabb és romantikusabb lesz Jancsi úrfi és Anna románca, melyet egyenesen Rómeó és Júlia szerelméhez hasonlítanak. Kosztolányi a kéziratot külön kétszer aláhúzza odaírja: „A boldogság beteljesülése”. Egy

másik helyen pedig ezt írja: „**A törvényszéki gyűlés, a szerelem a vádlottak padján.**”

Miután az író **egészségi állapotának romlása nem tette lehetővé, hogy egymaga fejezze be a színpadi változatot, a feladat feleségére hárult**, de a munkát az **Új Szent János Kórházban haldokolva is nyomon követte**. Amikor az **életmentő gégemetszés** miatt elveszítette hangját, már csak **beszélgetőlapokon keresztül tudott kommunikálni**. Ezekben a jegyzetekben többször is felbukkan az *Édes Anna* bemutatásának ügye.

„Mi van Édes Annával? [...] Nincs sok javítanivaló? Édes Anna. Írta: K. D. Színdarab: írta Görög Ilona, Moviszter és Druma írta: K. Á. [...] Kiosztották a szerepeket? Első darab lesz?”
(Kosztolányi Dezső beszélgetőlapjai)

A színpadi változatot 1937 februárjában mutatták be a Belvárosi Színházban. A regényt három felvonásban, kilenc képben került színpadra, **Lakatos László átdolgozásában.** **A főszerepet még az író szánta Bulla Elmának.**